

Dani Erzsébet

Debreceni Egyetem, Bács-Kiskun Megyei Könyvtár
ORCID:0000-0002-8771-8335

Szabó Dóra

Debreceni Egyetem
ORCID:0000-0002-1547-2073

Könyvtári térátrendeződés, és ami ebből a pandémia után következik

Absztrakt

A tanulmány fókuszában a könyvtári terek átrendeződése áll, különös tekintettel a „harmadik helyre” és a pandémiás időszakra. A szerzők a térátrendeződés elméleti kérdéskörét prezentálva, a digitálisharmadik-tér jellemzőit fogalmazzák meg, és egy konkrét intézmény (Bács-Kiskun Megyei Katona József Könyvtár) forgalmi és statisztikai adatait elemezve próbálnak adekvát választ adni a feltett kérdésekre.

Kulcsszavak: könyvtár mint harmadik hely, térátrendeződés, pandémia, könyvtárhasználat, digitális harmadik hely

Abstract

Library service displacement and what follows after the pandemic
The focus of the study is on the reorganisation of library spaces, with a special focus on the "third place" and the pandemic period. The authors present the theoretical issues of space rearrangement, formulate the characteristics of the digital third space, and try to provide adequate answers to the questions raised by analysing the circulation and statistical data of a concrete institution (Katona József Library of Bács-Kiskun County).

Keywords: library as a third place, space transformation, pandemic, library use, digital third place

Betekintő

Jelen tanulmány fókuszában nem a virtuális térbe átkerülő könyvtári szolgáltatások állnak, nem is annak kérdésköre, hogy a pandémia idején milyen kreatív megoldásokkal oldották meg a szakemberek az intézményekben a folyamatos szolgáltatást. A Bács-Kiskun Megyei Katona József Könyvtár (KJK) statisztikai adataiból és az elmúlt időszak tapasztalataiból kiindulva a következő kérdésekre keressük a válaszokat:

1. a pandémia alatt kialakult digitális szolgáltatások pozitívumai hosszú távon milyen veszélyeket, avagy további lehetőségeket hordozhatnak magukban;
2. a könyvtár mint közösségi tér (és mint harmadik hely), a térátrendeződés következtében a továbbiakban hogyan tudja megőrizni könyvtárhasználóit, biztosítani a gyűjtemény használatát, fenntartani a szolgáltatásai iránti érdeklődést.

Helyzetkép

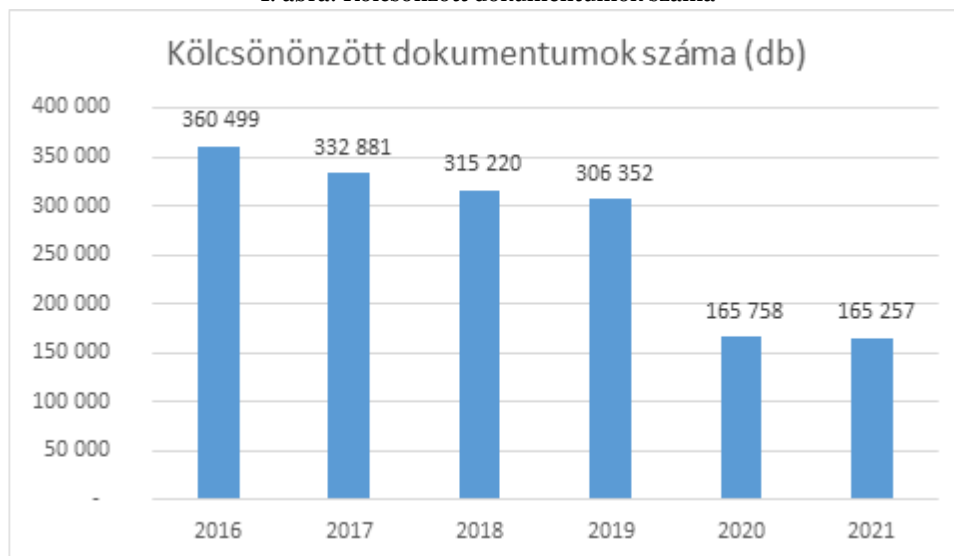
A 2020-ban kezdődött világjárvány kétségkívül beleszólt az életünkbe, minden területen, a magánélettől kezdve, a munkahelyeken át egészen a közösségi terekig. Erre a pillanatok alatt

bekövetkezett helyzetre a könyvtárak gyorsan, intenzíven és rendkívül eredményesen reagáltak, virtuálisan nyitott intézményként álltak a felhasználók rendelkezésére:¹ áttértek a „falak nélküli könyvtár”-üzemmódra, éspedig úgy, hogy a szolgáltatások nagy részét áttették a kiber térbe. Ez viszonylag gyorsan megvalósult, hiszen a közgyűjteményeknél a klasszikus értelemben vett digitális paradigmaváltás már régen megtörtént. A 2020–2021-ben, kisebb nagyobb megszakításokkal, a könyvtárak hagyományos értelemben véve zárva tartottak, de a járványügyi intézkedéseket szigorúan betartva, a háttérben megállás nélkül folyt a munka. Ezáltal a „falak nélküli könyvtár” végtelenített nyitvatartással működött. Ebben a sokszor szürrealisztikusnak tűnő, kényszerű helyzetben újra kellett értékelni a szakmai feladatokat és a munkaköröket, át kellett állítani a kommunikációs formákat, interoperabilitáson alapuló munkafolyamatokat kellett élesíteni, a hosszú évtizedek óta épülő digitális gyűjteményi és szolgáltatási munkálatokat erőteljesen fel kellett gyorsítani. Az új innovatív megoldások megjelenése, elsősorban az online térben, nem csak a (valójában zárva tartó) működést tette lehetővé, hanem szolgáltatásbővítést is eredményezett. Az OSZK KI által végzett felmérés azt mutatja, hogy a megyei hatókörű városi könyvtárak aktív és eredményes szerepet töltek be ebben a folyamatban (Békesiné Bognár et al. 2021).

Egymással komplementer projektek találkoztak a digitális térben: az oktatás digitális transzformációjára, a tudományos területek közötti szinergia megvalósulására, a közösségi terek digitalizálásának legitimálására a könyvtár (is) alkalmas interfésznek bizonyult.

Az intézmények látogatottsága, a könyvtár forgalma drasztikusan visszaesett 2020–2021-ben. A KJK statisztikai adatai is ezt támasztják alá.

1. ábra: Kölcsönzött dokumentumok száma

Forrás: a KJK éves beszámoló

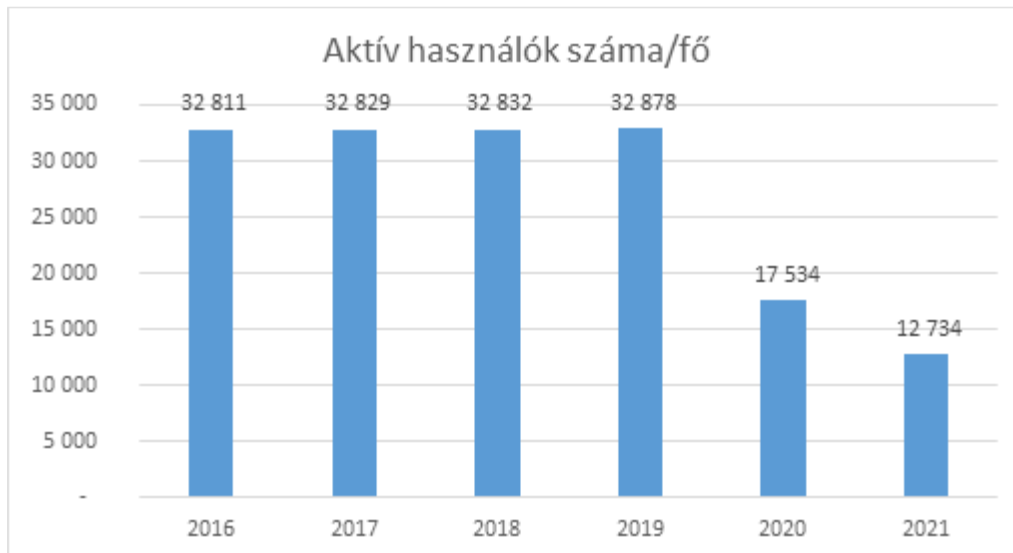
Tanulmányunk kontextusában azonban az évsoros adatokban az utóbbi két (pandémiás) év adatainak üzenetét nemcsak önmagában kell értelmeznünk. Amint az az ábrán világosan látható, a kölcsönzött könyvtári dokumentumok száma eleve évről évre csökkenő tendenciát mutat, és ez nem meglepő. Ezt megerősítik az országos és a nemzetközi statisztikai adatok is. A jelenség hátterében számos, egymással szoros összefüggésben álló ok-okozati magyarázat található, és ezeknek tekintélyes szakirodalma van. Jelen esetben viszont az országos és nemzetközi adatok másodstatisztikai elemzése nem célunk. A KJK adatait elnézve az elsődleges értelmezésen túl (mely szerint egy folyamatosan csökkenő adatsorral állunk szembe) mégis ott húzódik ugyanis egy pozitívként értelmezhető tendencia, mely szerint az első (2016) évhez viszonyított 7,67 %-os csökkenés a következő, majd az azt követő évben 5,31 %, illetve 2,82 %-ra módosul. Ez önmagában azt is jelentheti, hogy a kölcsönzött dokumentumok száma némi

¹ Erről értekeznek részletesebben Bódog András: Könyvtárak a koronavírus-járvány idején – Pandémia és infodémia c. cikkében.

stabilizálódást mutatott. Ezt a trendet törte meg drasztikusan a 2020-ban bekövetkezett, időarányosan nagymértékű, 22,9 %-os visszaesés.

Értelemszerű, hogy az aktív használók számában, a helyben használatban, a helyben használt dokumentumok számában beállt nagymértékű csökkenés a kényszerű bezárásnak is köszönhető.

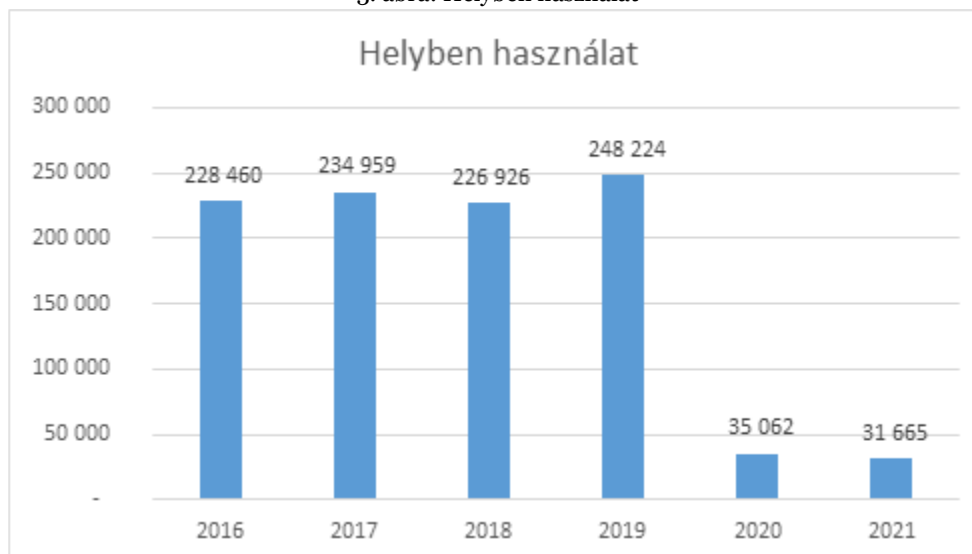
2. ábra: Aktív használók száma

Forrás: a KJK éves beszámoló

Az aktív használók száma a pandémia előtti időszakban gyakorlatilag konstansnak mondható: a könyvtár stabilizálni tudta a könyvtárhasználók számát, és ez kifejezetten jó eredménynek számít, hiszen a digitális világ térhódítása már azokban az években is erőteljes volt. A vírus-helyzetben, a vonatkozó kormányrendeletek értelmében, az intézmény 2020. március 17-től június 15-ig zárva tartott, majd egy nyári nyitást követően újabb bezárásra került sor, november 11-től egészen az év végéig. Ha figyelembe vesszük a 2020-as csaknem féléves bezárást, akkor a statisztikai adatokból kiolvasható, látszólag drámai csökkenés már árnyaltabb képet mutat: hozzávetőlegesen mintegy 26 %-os visszaesés jelentkezik az aktív használók számában. Igaz, a könyvtár a zárva tartás alatt is mindent megtett a lakossági igények teljesítésére (ablak-kölcsönzés, házhozszállítás). 2021-ben (ebben az évben május 4-én nyitottak az intézmények) időarányosan nagyobb csökkenés tapasztalható, amiből még nem lehet messzemenő következtetéseket levonni, de érdemes elgondolkodni ezen is.

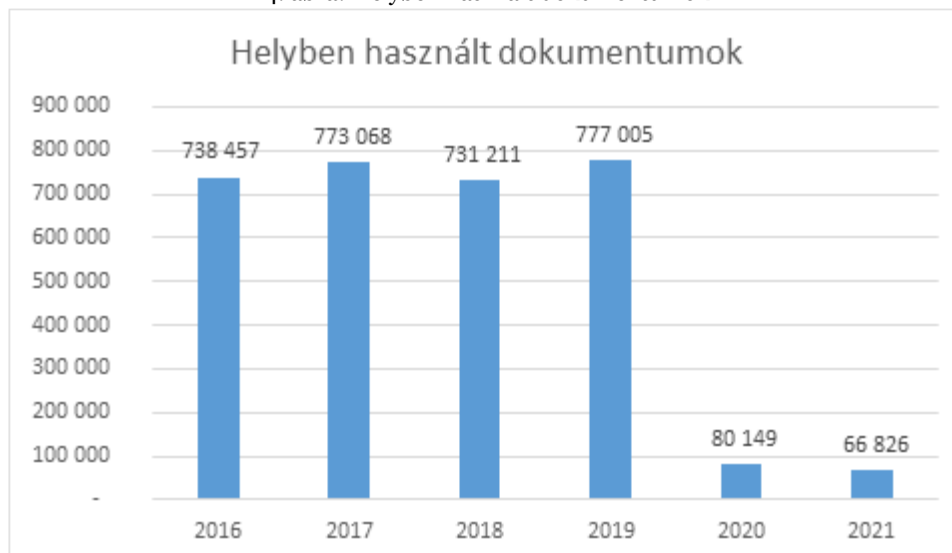
3. ábra: Helyben használat

Forrás: a KJK éves beszámoló

A helyben használat vírushelyzet előtti évsoros adatai sem mutatnak nagyon nagy eltéréseket (2017–2018: 2,8 %-os növekedés, majd nagyságrendiekben azonos csökkenés, 2019-ben 5,9 %-os növekedés látható). A 2020–2021-es évek számai azonban nagyarányú csökkenést jeleznek, még akkor is, ha az időarányos, korlátozott nyitvatartási periódusokat is figyelembe vesszük (7,6 %). Ennek háttérében többszörösen összetett magyarázatot sejtethetünk: a vírustól való félelem, a maszkhasználat kötelezővé válása, a gyülekezési szabályok és a többi. Mégis, az úgynevezett „harmadik hely” kontextusában fontos irányvonalakat fedezhetünk fel a grafikonokban.

4. ábra: Helyben használt dokumentumok

Forrás: a KJK éves beszámoló

A helyben használt dokumentumok számának vonatkozásában is majdnem ugyanaz a helyzet, mint a helyben használatnál, és a csökkenés háttérében azonos tényezők állhatnak.

A harmadik hely áthelyeződése

A könyvtárnak mint intézménynek minden korban megvolt/megvan a maga filozófiája: miért vagyok, mit akarok elérni, milyen alapértékeim és céljaim vannak? Az elmúlt évszázadokban

ez a filozófia mindig rugalmasan tudott alkalmazkodni az állandóan változó környezethez, és pedig úgy, hogy az alapértékeket minden esetben meg tudta tartani, kiegészítve azokat az aktuális trendek elvárásaival. Ha a Fülöp-féle kommunikációs forradalmak – a beszéd, az írás, a könyvnyomtatás, a távközlés, az információ forradalma (Fülöp 2001) – korszakaiból indulunk ki, és azokat a könyvtári paradigmaváltásokat vesszük alapul, melyek ezeknek a forradalmaknak megfelelnek, az elmúlt időszakot nevezhetjük akár pandémiás infoidőszaknak is (mert talán „korszaknak” 2–3 év aligha mondható). Hiszen a kommunikációs formák ebben az időszakban – ugyan az információ forradalmának eszközeit használva, de erőteljes, az élet majd minden területére kiterjedő –, mondhatni, tér-átrendeződéssel, a *virtuális térben* valósultak meg. Számtalan nemzetközi tanulmány foglalkozik a kommunikációs formák átalakulásának folyamatával (Nyguen, Gruber, Fuchs 2020) és annak hosszú távú hatásaival. Témánk szempontjából azonban bennünket az foglalkoztat: milyen hatást gyakorol(hat) ez a – mondjuk így, saját terminussal: – „poszt-pandémiás-kommunikációs-információkeresési forma” a könyvtárak működésére, illetve a harmadik hely átmeneti átrendeződésének (virtualitásba helyeződésének) esetleges rögzülésére.

Ray Oldenburg „harmadik hely” terminusának megszületése óta a könyvtárak is legitimálták magukat ebben a kontextusban is. Meglehetően, a *The Great Good Place* című művében Oldenburg nem nevezi meg a könyvtárakat (a kávézók, könyvesboltok, bárók, hajszalonok stb. mellett) mint lehetséges helyszíneket, de a nemzetközi és a hazai szakma egybehangzó véleménye szerint a könyvtárak is megfelelnek mindazoknak a feltételeknek, melyek a harmadik helyet jellemzik (Oldenburg 1999, idézi Szóllás 2010). Sőt, a felsorolt előnyök is összecsengenek a könyvtári feladatok és szolgáltatások céljaival. Tóth Máté *Könyvtár és közösség* című könyvében részletesen foglalkozik ezzel a kérdéskörrel, sőt, hazai és külföldi példákkal is alátámasztja a közösségi terek funkcióinak értelmezését.

A pandémia előtti években a Katona József Könyvtár is átértelmezte a könyvtár szolgáltatási tereit, átgondolta harmadik hely lehetőségeit, és az oldenburgi megközelítés újabb dimenzióit nyitotta meg. A harmadik hely a hagyományos szolgáltatások rendszerében (is) hitelesítette magát. Néhány évvel ezelőtt a könyvtári terek megújulása egyszerűen létkérdés volt, és a megújulás nagyon sok magyar könyvtárban be is következett. Ha a könyvtárak mint-találkozási helyek kategóriáit nézzük: a könyvtári „tér”, különböző emberek találkozásának helye, nyilvános tér, barátokkal és kollégákkal való közös tevékenységek helye, meta-találkozóhely, virtuális találkozóhely (Aabo, Audunson, Varheim 2010), akkor a könyvtárak a legtagabb értelemben vett kulturális térként is funkcionálnak, s emögött olyan társadalmi intenciók állnak, melyeket azok a szereplők fogalmaznak meg, akik ebben kulturális lehetőséget látnak.

A vírushelyzet azonban teljesen beszorította a harmadik helyet a digitális térbe, és ezáltal pontosan azok a jellemzői sérültek, melyek az emberi közösségek összetartozásának legfontosabb tényezői: az élő emberi kapcsolatok, a személyes találkozások, az ember–ember közötti interakció és kommunikáció. Ilyen kontextusban értelmezve a könyvtári térátrendeződést, és ha a harmadik hely funkciók potenciális teljességét nézzük, akkor a pandémiás működés nem teszi lehetővé a harmadik hely szerep teljes kibontakozását. Ha az oldenburgi modell Kloby által megfogalmazott („sikeres harmadik hely”) jellemzőire gondolunk (viszonylagos olcsóság vagy ingyenesség, ahol akár még enni-inni is lehet; otthonról nagyon könnyen megközelíthető; nagy látogatottság – vagyis sok ember tartózkodik ott rendszeresen; oldott a légkör a jó beszélgetésekhez; régi barátok találkozhatnak és új barátságok alakulhatnak ki) (Szóllás 2010), akkor a falak nélküli könyvtár virtuális világa végképp megszűnik harmadik helyként funkcionálni. Elvégre a digitális térbe áthelyezett harmadik hely jellemzői szükségszerűen átalakulnak, mert felveszik a virtuális terek jellemzőit. Vagyis most már „kiberterű harmadik hely”-ről beszélhetünk, mely online módszerű, egyszerre szélesíti és szűkíti a kommunikációt.

A kommunikációt tekintve úgy is fogalmazhatunk, hogy a kommunikáció és a kultúrák közvetítés narratívájában egy szélesebb folyamat indul el, melyben megváltozik a könyvtár és a felhasználó viszonya. Ezt a térátrendeződést is felfoghatjuk az e-forradalom részeként, hiszen újfajta kapcsolódások jönnek létre és újabb találkozások lehetősége nyílik meg a könyvtár virtuális tereiben. Ugyanakkor feltehetjük a kérdést: a digitális szolgáltatások nagyarányú, voltaképpen kényszerű térnyerésében, ám ekként mégis üdvös megoldást jelentő mivoltában, azaz tehát az egész folyamatban nem veszhet-e el a könyvtár mint szolgáltató intézmény ezeréves

lényege. És itt nem az online katalógusok használatára gondolunk, nem a kényelmi szolgáltatások mára már nélkülözhetetlen e-elérésére, hanem arra, hogy a pandémia alatt kialakult (és nagyon jól működő) e-előadások, foglalkozások, vetélkedők meg a többi nem térnek vissza a kibertérből az oldenburgi harmadik helyre, akkor a hagyományos könyvtári feladatokon túlmutató szolgáltatások képesek-e azt a szerepet betölteni, mely a személyes részvétel élményén alapul.

A digitális dimenzió működése ugyanis kétirányú: miközben tágítja a teret és megszünteti a távolságokat, egyszersmind szűkítő hatású is, amennyiben visszadimenzionálódik benne valami: a kultúráközvetítés és a kultúrához való hozzájutás, a kultúrafogyasztás ember–ember közötti interakciójának kommunikatív lehetősége, a személyes részvétel élménye. A kultúra a hálózaton keresztül, a technikai felszereltség csatornáin át beáramlik a felhasználó otthonába, vagyis a térhierarchia szerinti első helyre, és ezzel megszűnik a harmadik helyen való személyes megjelenés, illetve jelenlét szükségessége, netalán lehetősége. Átdefiniálódik tehát az oldenburgi harmadik hely. Most már nem beszélhetünk róla az első és második tértől (az otthontól és a munkahelytől) függetlenül létező harmadikként, mivel az első térben (az otthonban) ott szorong a második (a home office-nak köszönhetően) és – immár mi – a harmadik hely is. Ennek a folyamatnak egyenes következménye lehet a felhasználó elmagányosodása. Az is bekövetkezhet, hogy noha a digitális tér élménygazdagító hatású, a hosszú távú és kényszerjellegű otthoni környezet az első hely szűkösségének érzetét generálhatja a felhasználóban. Az első helybe bekényszerült második és harmadik hely (az otthonba a munkahely és a könyvtár, illetve kulturális környezet) a digitálisan kiszélesített élményvilág mellett is a beszorítottság, a szűkösség érzetét indukálhatja a felhasználóban, minthogy limitálódik, megszűnik a tágabb kulturális térben, a harmadik helyben való mozgás lehetősége.

A könyvtár és a pandémia találkozásának tanulságait keresve felvetődik a kérdés: a kibertérbe helyezett harmadik hely milyen hatással van/lehet hosszú távon, általában is a közösségi szolgáltatásokra? Gyakorlati tapasztalat, hogy a vírushelyzet enyhülésével, amint újra megnyitottak a könyvtárak, a lakosság igenis igényelte a személyes találkozást; megmutatta, hogy szükség van az emberi kapcsolatokra. A közösség megtartó erejű, biztonságos környezetet teremt, és ebben az egyén, a másik ember szerepe meghatározó. A közösségek a digitális világban sem vesznek el, inkább átalakulnak; mi több, új közösségek is kialakulhatnak. Az online terek létjogosultsága megmarad, az is egyértelmű. A kérdés az: hogyan rendeződik át a pandémia utáni világban a könyvtári szolgáltatások világa, hogyan tudja újratematizálni magát az intézmény mint harmadik hely, és milyen pozitívumokkal és negatívumokkal kell számolnia a könyvtári szolgáltatásmenedzsmentnek.

Hogyan tovább a pandémia után?

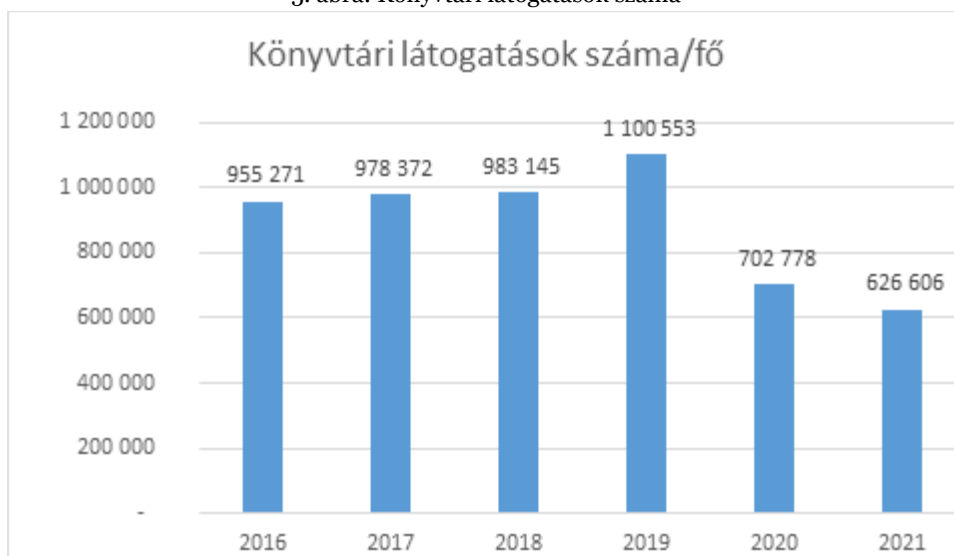
Míndezeket átgondolva, mi volna tehát az, amit a pandémia utáni helyzetben meg kell tartanunk az élet által kikényszerített helyzetből és gyakorlatból? Vissza kell-e állítanunk a két tér (a digitális tér és a harmadik tér) szuverenitását, természetes kölcsönviszonyát? Egyáltalán visszaállítható-e, illetve *van-e értelme* visszaállítani? Erre a könyvtáros szakma felelheti azt: igen, járjanak az emberek könyvtárba, térjen vissza a „rég” élet, éljenek a könyvtári terek adta és biztosította emberi interakciók lehetőségével. De ez a szakma azt is tudja, hogy a járványidőszak kényszerből kialakult módszertanából sok mindent meg kell tartani annak érdekében, hogy a könyvtári térből kivitt szolgáltatások segítségével megszólított könyvtárhasználó újra visszatérjen a virtuálisból a fizikai épületbe. Ezzel cseng össze Bódog András megállapítása is, mely szerint: „Bár a szociológiában a harmadik hely főleg könyvtárakat, közösségi házakat takar, olyan közeget, ahol kultúra terjesztésével, politikával is foglalkoznak, valamint a tér első-sorban az egy környéken lakók összehozásával foglalkozik, a mi Harmadik Helyünk célkitűzése is messze túlmutat a pusztá szórakoztatáson – bár természetesen azt is szeretnénk.” (Bódog 2020: 431).

Az alábbiakban a Bács-Kiskun Megyei Katona József Könyvtár vonatkozó évsoros statisztikai adataiból és az intézmény tapasztalataiból kiindulva kísérletet teszünk arra, hogy feltárjuk, a szolgáltatás pandémiás időszakbeli téráthelyeződése milyen további lehetőségeket teremtett és/vagy milyen veszélyeket rejt magában a továbbiakra (a pandémia utáni helyzetre) nézve,

illetve hogyan lehet megteremteni/megtartani valóságos könyvtár és virtuális jelenlét egészséges egyensúlyát?

Ehhez a következő komponensek összehasonlító vizsgálata szükséges: a könyvtári látogatások száma, a távhasználat változásai, a rendezett programok, a rendezvényeken résztvevők, a YouTube-csatornára feltöltött programok és a letöltések száma. Ezekből az adatokból – harmadik tér szempontú értékelésükből – kiderülhet a kibertérhez kötődők száma/aránya, valamint az is, hogy a poszt-pandémiás időszakban milyen arányban „ragadhattak a digitális térben” eredetileg lelkes és aktív könyvtárlátogatók?

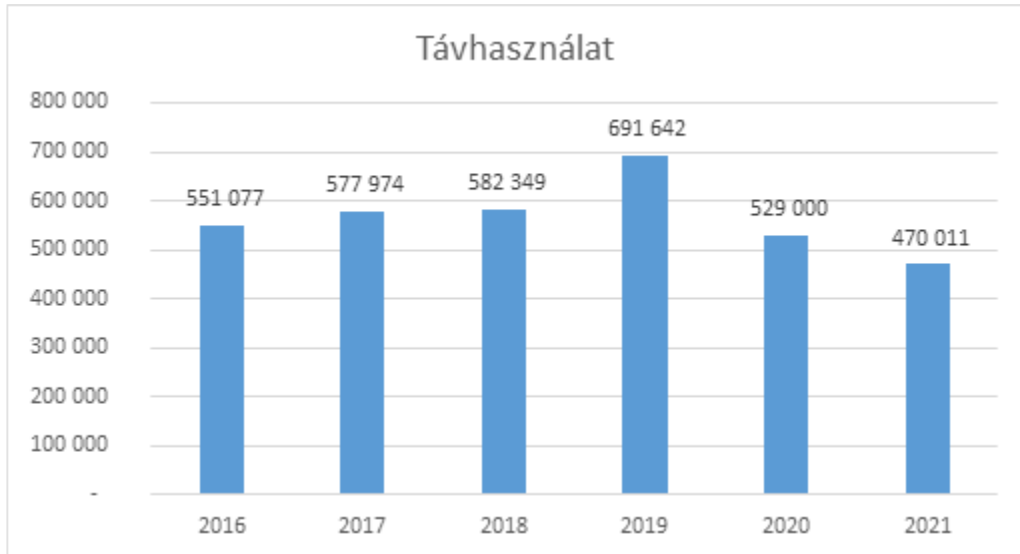
5. ábra: Könyvtári látogatások száma

Forrás: a KJK éves beszámoló

A könyvtári látogatások számából kiindulva és a zárva tartási időszakokat is figyelembe véve megállapíthatjuk: a 2020-as évben gyakorlatilag nem esett vissza drasztikusan a könyvtári látogatások száma. Számszerűen igen, és ez természetes is az adott időszak kormányintézkedéseit figyelembe véve, de az, hogy kevesebb, mint fél év alatt több mint 702.778 látogató fordult meg a könyvtárban, a teljes nyitva tartással működő 2019-es év 1.100.553-as látogatói számához viszonyítva – vagyis a 18,5 %-os csökkenés –, nem mondható drasztikus csökkenésnek. Itt is inkább a 2021-es adatok az elgondolkodtatóak: az, hogy a 2021 májusi nyitást követően, 8 hónapos állandó nyitva tartással (még ha komoly pandémiás kormányzati szabályozás mellett is) a látogatók száma érezhetően csökkent az előző évhez képest. Itt már, más háttérnyilvánosságok túl, talán azzal szembesülünk, hogy a digitális térbe áthelyezett kulturális események „látogatottsága” a könyvtári látogatások csökkenését eredményezi, vagy eredményezheti.

6. ábra: Távhasználat

Forrás: a KJK éves beszámoló

A távhasználati adatok alakulása nem bizonyítja egyértelműen a digitális-térdimenzió azonnali legitimálódását: az átállás az intézmény részéről kifejezetten aktív és gyors volt, de az korántsem biztos, hogy a felhasználók is gyorsan reagáltak. A vírushelyzet előtti évben növekvő távhasználatot mutatnak az adatok (10,5%), és ez a növekedés 2020-ban nem mutat szignifikáns emelkedést (időarányosan mindösszesen 11,7 %-ot). Tehát – a 2019-es év adatainak és a távhasználat hirtelen növekvő tendenciájának tükrében – megállapíthatjuk, hogy a könyvtár távhasználati valóban nem reagáltak túl gyorsan a szolgáltatások digitális átállítására.

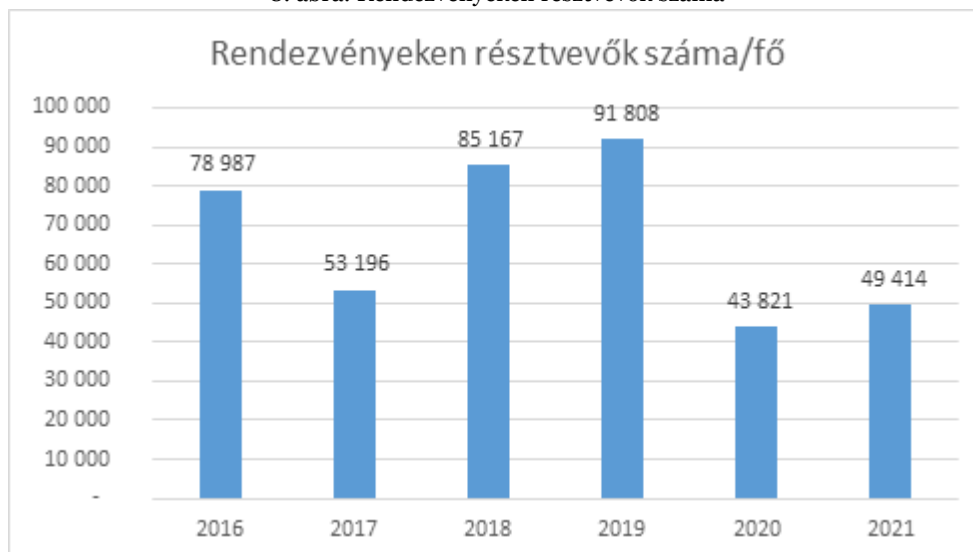
7. ábra: Tárgyévben rendezett programok száma

Forrás: a KJK éves beszámoló

A tárgyévben rendezett programok számát tekintve, időarányosan 26,5 %-os csökkenés tapasztalható az első pandémiás évben, majd újabb minimális esés a másodikban. Emögött a helyzetet nehezítő körülmények rejlenek. A könyvtári programok rendezésére rossz idők jártak. A felkért előadók, szakemberek közül sokan nem kockáztatták az egészségüket utazással vagy személyes közösségi megjelenéssel. A gyülekezési szabályok sem kedveztek ilyen találkozók megrendezésének.

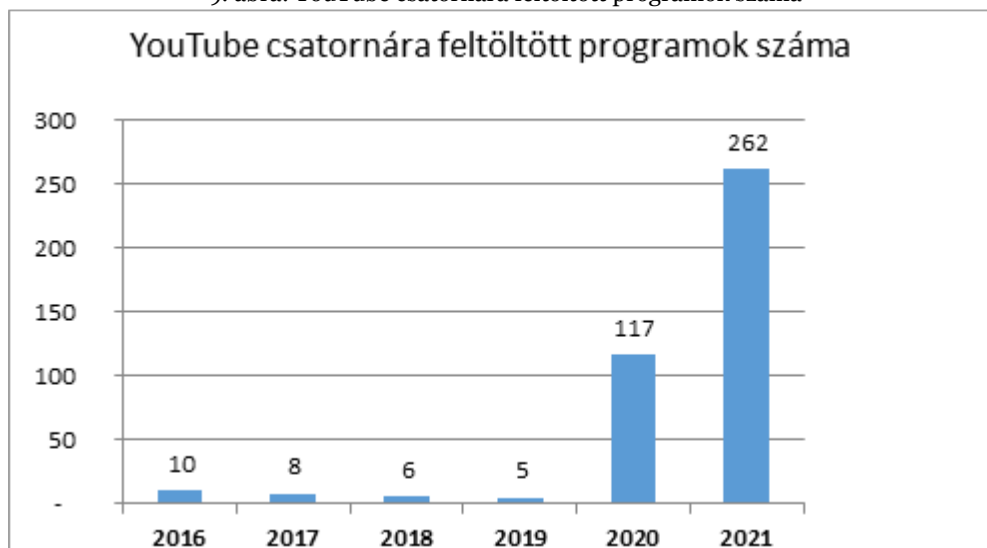
8. ábra: Rendezvényeken résztvevők száma

Forrás: a KJK éves beszámoló

Ha a rendezvényeken részt vevők számát elemezzük, akkor az első évben (2020) 26,15 %-os csökkenést találunk, míg a második évben, időarányosan értelmezve az adatokat, elindult egy kisebb növekedés. Amikor a tárgyévben rendezett programok számát és a rendezvényeken részt vevők számát vetjük össze, akkor összességében nem észlelünk drasztikus résztvevőszám-csökkenést: a könyvtár rendezvényeinek látogatószáma stabil, a nyitás hónapjaiban a kevesebb programra kevesebb látogató érkezett. A 2021-es évben (hosszabb nyitvatartási időszakkal, de szigorú járványügyi intézkedések közepette) minimális programszámesés mellett kisebb látogatószám-növekedés érzékelhető. Az adatok témánk szerinti jelentősége: a hosszú és kényszerű bezárás után a látogatók óvatosan és lassan, de visszatérnek a könyvtár rendezvényeire – talán ezzel is alátámasztva azon feltevésünket, hogy a harmadik helyre szükség van. Még hozzá, az első és a második helytől *független* létezésre tart igényt a felhasználó. A kibertérbe történő áthelyezése csak átmeneti, kényszermegoldás lehet. Állandó gyakorlatként a felhasználói oldal ezt nem legitimálja.

9. ábra: YouTube csatornára feltöltött programok száma

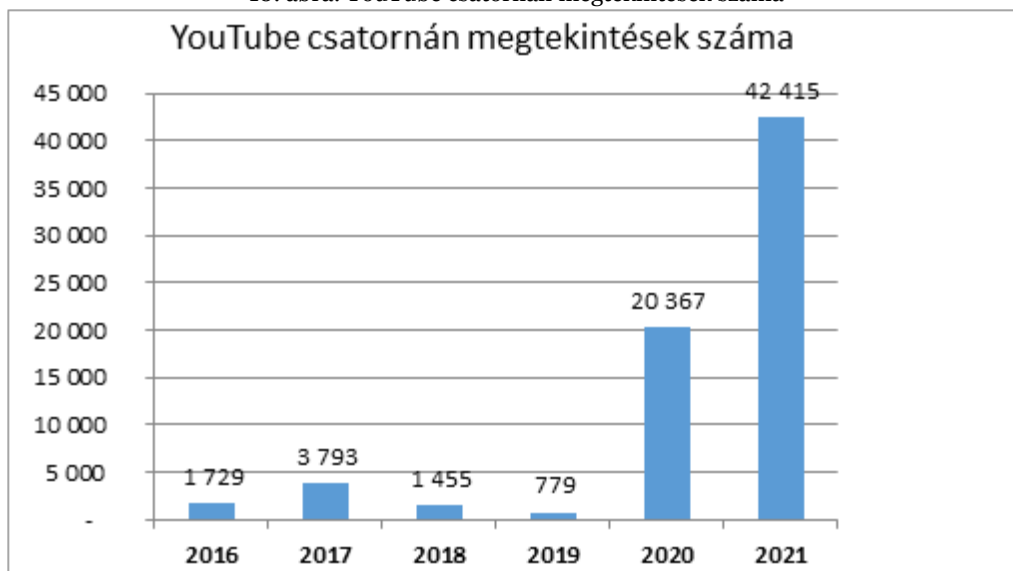

Forrás: a KJK éves beszámoló

A kibertérbe került könyvtári szolgáltatások, rendezvények számának alakulása, az ide vonatkozó adatok drasztikus növekedése önmagáért beszél, nem igényel magyarázatot. Annyit azért

érdemes megjegyeznünk, hogy ez a hatalmas növekedés a hirtelen előállt változás követelményeinek megfelelő könyvtári infrastruktúrának is köszönhető; az intézmény munkatársai rendelkeztek mindazon digitális kompetenciákkal, melyek minőségi anyagok előállításához és a csatornán elérhetővé tételéhez elengedhetetlenül szükségesek voltak. A pandémia előtti évsoros adatok azt mutatják: a könyvtár YouTube-tevékenysége évről-évre csökkent. Ennek hátterét is kutatni kellene, jelen tanulmánynak nem feladata, hogy erre a kérdésre kitérjen.

10. ábra: YouTube csatornán megtekintések száma

Forrás: a KJK éves beszámoló

A megtekintések számának figyelmes vizsgálata már a pandémia előtt is jelezte a felhasználók ilyen jellegű igényét. Az első vészhelyzeti évben a 117 feltöltött programot 20.367-en tekintették meg, majd a 2021-ben feltöltött 262 anyagot kis híján 42 és fél ezren. Ez annak egyértelmű bizonyítéka, hogy a könyvtár ilyen jellegű tevékenységét a továbbiakban is fenn kell tartanunk; mi több, egyre jobb minőségben kell prezentálnunk.

Összegzés és következtetés

A Covid 19-vírushelyzet enyhülésével a KJK élete is kezdett visszatérni a normális mederbe. De a pandémia utáni életünk már semmilyen tekintetben nem lesz olyan, amilyen a karantén-előtt volt. És ez egyaránt vonatkozik a könyvtári szolgáltatásokra, a hozzájuk való felhasználói viszonyulásra, vagyis a jelen dolgozatban felvett „harmadik hely” kontra digitális térát helyezés kérdéskörre is. A magyar könyvtárak hozzáálltak azokhoz a kutatásokhoz, beindították azokat az empirikus felméréseket, melyek segítségével fel lehet térképezni az irányvonalakat, melyek megmutatják a posztpandémiás társadalmi elvárásokat, a könyvtárhasználói igényállandóságokat és/vagy változásokat. A felmérési eredmények publikálása a közeljövőben meg fog történni².

Ebben a munkában az alábbi kérdéseket tettük fel a könyvtár mint harmadik hely pandémia utáni szolgáltatási lehetőségeit és feladatait illetően, a digitális térbe szorítottság gyakorlatában szerzett KJK-tapasztalatok és azok statisztikai adatai alapján.

1. Az online és digitális szolgáltatások pozitívumai hosszú távon milyen esetleges veszélyeket vagy további lehetőségeket hordozhatnak magukban?

² Az OSZK KIA *Könyvtárak és a világjárvány hullámai – Gyorsjelentés a magyarországi és a határon túli könyvtárak szolgáltatásairól* című dokumentum részletesen foglalkozik ezzel a kérdéssel, de az egyes könyvtárak is elkezdték a saját kezdeményezésű empirikus kutatásaikat a kérdéskör árnyaltabb megközelítése és a speciális, helyi sajátosságok jobb megértése érdekében.

2. A könyvtár mint közösségi tér (mint harmadik hely) hogyan tudja megőrizni, a független harmadik térbe visszahozni könyvtárhasználóit, illetve fenntartani, vonzóbbá és intenzívebbé tenni a gyűjtemény használatát?

A fentiekben kifejtettek szerint a digitális térbe szorított harmadik hely jellemzői így összegezhethetők:

- kiberterű, technikai felszereltség-függő
- kizáró jelleggel online-módszerű
- kétirányúan kommunikáció-átformáló: egyszerre tágít és szűkít
- kiszorítja az ember és ember közti jelenléti kommunikációt és interakciót
- ezzel megszünteti a *személyes részvétel* élményét
- digitálisan élménygyarapító, míg fizikailag szűkösség- és beszorítotttság-érzetet generáló
- alapjaiban átdefiniálja az oldenburgi harmadik helyet: már nem beszélhetünk az ott-hontól és a munkahelytől függetlenül létező kulturális térről
- időtől és helytől függetlenül bárki által elérhető, szélesebb társadalmi rétegeket is megszólítani képes
- nemcsak valós időben látogatható, a (digitális) kulturális élmény hatása „végtelenített”

Milyen következtetésekre juthatunk a KJK-adatok értelmezése alapján?

A vírushelyzetben nyújtott digitális szolgáltatások lényegesen több pozitív lehetőséget hordoznak, mint veszélyt. A klasszikus könyvtári szolgáltatások tekintetében ezeket a lehetőségeket inkább bővíteni kell – pl. okostelefonra készített applikációk bevezetésével; a honlapok állandó megújulásával, az e-szolgáltatások bővítésével (pl. online fizetéssel) és így tovább. A forgalmi adatok, a társadalom egyre erőteljesebb technokratizálódása, valamint a generációs információfogyasztási trendek is ezt az igényt erősítik, ahogyan azt az IFLA Trend Report 2021 update-ből is kiolvashatjuk: a virtuális tér köztünk marad (IFLA Trend Report 2021). Az informatikus-könyvtáros szakma minőségi utánpótlása elengedhetetlenül szükséges ezen feladatok elvégzéséhez.

Ha a könyvtári térátrendeződés kérdéskörére figyelünk, tovább árnyalhatjuk a képet. A KJK statisztikai adatai egyértelműen bizonyítják, hogy a virtuális térben (is) elérhető, letölthető programok iránt nagy igény mutatkozik. Annak ellenére így van ez, hogy a kiberterű harmadik hely megszünteti a személyes részvétel élményét. Úgy tűnik, hogy egyelőre jobban előtérbe kerülnek a digitális térbe szorult harmadik hely előnyei, és nem rajzolódnak ki világosan a hátrányai. Igaz, nincs még meg a kellő időbeli távolság, még mindig nem rendelkezünk elég tapasztalattal, és kevés statisztikai adatunk van ahhoz, hogy a térátrendeződés következményei teljességgel megmutatkozzanak. Bár ezen a területen is támaszkodhatunk az IFLA 2021 jelentésekre, melyek szerint a virtuális tér ugyan velünk marad, de a fizikai terek jelentősége visszatér. Ezért kell majd erre a kérdéskörre összpontosító újabb felméréseket végezni a könyvtárakban.

A pandémiás közelmúlt statisztikai adatainak tükrében és gyakorló könyvtárosi személyes tapasztalatokra is támaszkodva, óvatos álláspontra azért addig is, ma is juthatunk, ma is megfogalmazhatjuk véleményünket.

1. Arra kell tehát törekednünk, hogy a kibertér nyújtotta (időtől és helytől függetlenül bárki által bármikor elérhető, széles társadalmi réteget is megszólító, a kulturális élményt végtelenítő) előnyöket megtartva visszaállítsuk az oldenburgi harmadik tér létjogosultságát, fizikai valóságát és könyvtári identitását. Erre a társadalom részéről – ahogy egyelőre a gyakorlati tapasztalat mutatja – meg is van az igény. A karanténlét újra bebizonyította, hogy az ember társas lény, alapvető szüksége van a közösségi életre; a magányosan átélt és/vagy megélt kulturális élmény nem tudja megadni neki a közösségi élmény katarziszát.
2. Ezért a potenciálisan személyes élményt jelentő találkozókról, könyvbemutatókról, foglalkozásokról és egyéb csoportos rendezvényekről készüljön felvétel (megválogatva ezeket, természetesen), és a felvételek kerüljenek is fel a különböző csatornákra.

3. Törekedjünk viszont arra, hogy a könyvtárhasználó, aki már talán a virtuális tér nyújtotta kényelemben belehelyezkedve elfordulna a könyvtártól, újabb impulzusokkal találkozhasson a *valós* térben, méghozzá olyanokkal, amelyek nem értelmezhetők a virtuális közegben. Érdemes lenne tehát kicsit újragondolni a jól bevált programokat, közösségi tereket; olyan újdonságokkal frissíteni azokat, amelyek a valós terek emberi dimenzióját erősítik meg a könyvtárlátogatóban.

Nagy László szavaival zárjuk, üzenetét (Tóth Gyulát idézve) a könyvtárosokra alkalmazva. „A könyvtár addig lesz emberarcú, amíg őrzi történeti vonásait. Üzenem a könyvtáros utódoknak, őrizzék meg emberarcukat!” (Tóth 2008).

Irodalom

- Aabø, S., Audunson, R., Vårheim, A. (2010). How do public libraries function as meeting places? <https://oda.oslomet.no/oda-xmlui/bitstream/handle/10642/335/503013.pdf?sequence=2&isAllowed=y> Utolsó letöltés: 2022. 04. 11.
- Békesiné Bognár N. E., Bíró B., Bódog A. Fehér M., Nagy A., Vastagh Z. (2021). *A könyvtárak és a világvárvány hullámai: Gyorsjelentés a magyarországi és a határon túli könyvtárak szolgáltatásairól*. Budapest: Könyvtári Intézet. https://ki.oszk.hu/sites/default/files/hirfajlok/a_konyvtarak_es_a_vilagjarvany_hullamai.pdf Utolsó letöltés: 2022. 05. 05.
- Bódog A. (2020). Könyvtárak a koronavírus-járvány idején – Pandémia és infodémia. *Könyvtári Figyelő*, 30 (66.) 3. 419–437.
- Fülöp G. (2001). *Az információ*. Budapest: ELTE-BTK.
- IFLA Trend Report (2021) <https://repository.ifla.org/bitstream/123456789/1830/1/IFLA%20TREND%20REPORT%202021%20UPDATE.pdf> Utolsó letöltés: 2022. 05. 02.
- Nyguen, M. H., Gruber, J., Fuchs J. (2020). Changes in Digital Communication During the COVID-19 Global Pandemic: Implications for Digital Inequality and Future Research. <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/2056305120948255> Utolsó letöltés: 2022. 04. 25.
- Szóllás P. (2010). A könyvtár mint harmadik hely. *Könyv, könyvtár, könyvtáros*, 19(11) 3–7.
- Tóth Gy. (2008). Az olvasástörténet üzenetei. <https://epa.oszk.hu/00100/00143/00069/153.htm> Utolsó letöltés: 2022. 05. 05.
- Tóth M. (2015). *Könyvtár és közösség*. Budapest: Argumentum